ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 122, Kasım 2021, s. 231-248

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.52834>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
3.10.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.11.2021

Dr. Öğr. Üyesi Arzu ÇETİNKAYA

Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Orcid: 0000-0003-3511-6866

arzuaytekin@munzur.edu.tr

ARZ-I FİLİSTİN CEMİYETİ’NİN (RUS İMPARATORLUĞU ORTODOKS FİLİSTİN CEMİYETİ) 19.YÜZYILDA SURİYE ve FİLİSTİN’DE AÇTIĞI OKULLAR

Öz

Batılı devletler 18 ve 19. yüzyıllarda Asya ve Avrupa’nın çeşitli yerlerinde ekonomik ve siyasi hâkimiyet için sürekli mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede diplomatik, ekonomik, askeri ve ideolojik pek çok araç kullanmışlardır. 19. yüzyılda bu araçlara din ve eğitim de eklenmiştir. Filistin Rusya için hiçbir ekonomik çıkar sağlamamasına rağmen dini, kültürel ve siyasi açıdan Osmanlı-Rus-Avrupa ilişkilerinde oldukça önemli rol oynamıştır. 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren bölgedeki nüfuzunu arttırmak isteyen Rusya, Arz-ı Filistin Cemiyeti’ni kurarak Batılı devletlerle güç mücadelesine girmiştir. Makalemiz Rusya’nın bölgeye girişini, Arz-ı Filistin Cemiyeti’nin kuruluş sürecini, eğitim amaçlı girişimlerini, Batılı misyonlarla rekabetinin sebep ve sonuçlarını ve bu bağlamda Osmanlı Devleti’yle ilişkilerini incelemektedir. Araştırmamız için başta Osmanlı arşivleri olmak üzere, yerli ve yabancı literatürden faydalanılmıştır. Elde edilen bilgiler sonucu Rus okullarının faaliyetleri bölgede açılan İngiltere ve Fransa gibi batılı devletlerin okulları ile karşılaştırılarak başarı/başarısızlık nedenleri ve sonuçları ortaya konulmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve 1917 tarihli Sovyet İhtilali’nin Suriye ve Filistin’deki Rus okullarına etkisi tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Rusya, Arz-ı Filistin, Okullar, Misyoner faaliyetleri.

**SCHOOLS OPENED IN SYRIA AND PALESTINE IN THE 19th CENTURY
BY THE ARZ-I PALESTINIAN SOCIETY (ORTHODOX PALESTINIAN
SOCIETY OF THE RUSSIAN EMPIRE)**

Abstract

Western states struggled continuously for economic and political dominance in various parts of Asia and Europe in the 18th and 19th centuries. In this struggle, they used many diplomatic, economic, military and ideological tools. Religion and education were added to these tools in the 19th century. Although Palestine did not provide any economic benefit for Russia, it played a very important role in the Ottoman-Russian-European relations in terms of religion, culture and politics. Starting from the second half of the 19th century, Russia, which wanted to increase its influence in the region, entered into a power struggle with Western states by establishing the Association of Palestine. Our article examines Russia's entry into the region, the establishment process of the Arz-ı Palestine Society, its educational initiatives, the reasons and results of its rivalry with Western missions, and in this context its relations with the Ottoman Empire. For our research, domestic and foreign literature, especially the Ottoman archives, was used. As a result of the information obtained, the activities of Russian schools were compared with the schools of western states such as England and France opened in the region, and the reasons and results of success / failure were revealed. The effects of the First World War and the 1917 Soviet Revolution on Russian schools in Syria and Palestine are discussed.

Keywords: Ottoman, Russia, Palestine, Schools, Missionary activities.

**ARZ-I FİLİSTİN CEMİYETİ'NİN (RUS İMPARATORLUĞU ORTODOKS FİLİSTİN
CEMİYETİ) 19.YÜZYILDA SURİYE VE FİLİSTİN'DE AÇTIĞI OKULLAR**

Giriş

İlk kez Fransa, Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği kapitülasyonlarla Lübnan, Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya'da konsolosluklar açmıştır. 1604 yılında verilen kapitülasyonlar Filistin'deki Katolik papazların mal ve mülklerini Fransa'nın vasiliğine bırakmakta, papazların himayesi ve kutsal yerlerle ilgili hükümleri içermektedir. Yabancı tüccarlar, misyonerler, diğer Batılı devletlerin vatandaşları ve Doğu Hristiyanları Fransız kralının himayesi altına girmektedir (Pacini, 1998:34). Böylece Fransa diğer devletler karşısında ticari ve siyasi üstünlük kazanmıştır. Bu ayrıcalıklar 1878 Berlin Antlaşması'yla bir kez daha onaylanmıştır.

Dini misyonlar kapitülasyonların sağladığı korumadan geniş şekilde faydalanmışlardır. Kapitülasyonlardaki hukuki boşluklar sayesinde Osmanlı topraklarını istila etmişlerdir. İlk olarak Cizvitler 1609'da önce İstanbul sonra Suriye, Beyrut ve Kahire'ye gelmişlerdir. Fransiskanlar 1625'de Halep, Lübnan kıyıları ve Irak'a yerleşmişlerdir. Karmelitanlar 1626'da Halep'e, Dominikenler 1750'de Musul'a gelmişler, Lazaristler ise dağılan Cizvitlerin yerini almışlardır (Pacini, 1998:36; Van Den Berg, 1999: 4).

Rusya ise Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Karadeniz'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer limanlarında ticari gemi bulundurma ve konsolosluklar açma hakkı elde etmiştir (Prousis,

2005: 202-203; Karal, 1995: 259). Antlaşmayla Osmanlı topraklarında seyahat eden, ticaret yapan ve ikamet eden Ruslar gümrük vergisi indiriminden yararlanmış, kişisel güvenlikleri ve ibadet özgürlükleri teminat altına alınmıştır.

Filistin'in İbrahim Paşa'nın idaresine girmesiyle Avrupalıların bölgeye olan ilgisi 1830'lu yıllarda daha da yoğunlaşmıştır (Stavrou, 1963: 26). 1821'de American Board, 1870'de Presbiteryen Board buraya gelmiştir. Doğu Patrikhanelerinin ve Müslümanların tepkisine rağmen nüfuzları Suriye, Anadolu ve Beyrut'ta artmıştır. Okullar ve sonradan Beyrut Amerikan Üniversitesi adını alan Amerikan Koleji'ni açmışlardır. Katolik Cizvitler ise Saint-Joseph Üniversitesi'ni kurdular (Pacini, 1998: 38).¹ Bölgede Rus üniversitesinin olmaması hem mali zorluklardan hem de Ortodoksların eğitim için Rusya'daki ilahiyat akademilerine gönderilmelerinden kaynaklanmıştır (Grushevoy, 2015: 92).

Anglikan, Amerikan ve Katolik misyonerler genel olarak kendi Hristiyan cemaatlerinin aydınlatılmasıyla ilgilenmekle birlikte özelde Ortodoks cemaati Katolikler ve Protestanlardan gelen dış tehlikelere daha fazla maruz kalmıştır (Tibawi, 1966: 5).

Rusya ilk defa 1830'da Kudüs Ortodoks Kilisesi'ne olan ilgisini ortaya koymuştur. Katolik ve Protestan misyonerlerin faaliyetleri sonucu Ortodoksların mezhep değiştirmesi Petersburg'da endişe yaratmış, bunu Ortodoksluk adına bölgeye müdahale için gerekçe olarak görmüştür. Aksi halde kutsal yerlerdeki geleneksel etkisi hızla kaybolacaktı (Kane, 2005: 69). Bu endişede kutsal topraklara giden Ortodoks ve Müslüman hacıların nasyonalist ve panislamist akımlardan etkilenmelerinin payı da olmuştur.

Meydana gelen iki olay Petersburg'un dikkatini özellikle çekmiştir. Birincisi, 1841'de İngiltere'nin Kudüs Protestan Piskoposluğu'nu kurması ve 1848 yılında Piskoposluğa Joseph Valerga'yı getirmesidir.² İkincisi, 1847'de Prusya'nın öncülüğünde Papa XIX. Pius'un Kudüs Latin Patrikhanesi'ni kurması olmuştur. Bunlar Prusya ve İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun habercisiydiler (Van Den Berg, 1999: 6).³

Rusya 19. yüzyıl öncesinde Doğu Akdeniz'de varlığını konsolosluklarla hissettirirken, siyasi ve diplomatik yollarla giremediği bölgeye ticari ve dini yollarla girmek istemiştir (Kreutz, 2007:11). Rus Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode (1822-1856) göreve geldikten sonra Rusya'nın kutsal topraklardaki politikasının karakterini değiştirmeye çalışmıştır. Bu tarihe kadar Rusya'nın biri Kahire diğeri İskenderiye'de iki konsolosluğu, Yafa'da küçük bir konsolos temsilciliği bulunmaktaydı. Temsilciliklerin başındakiler Ortodoks olmadıklarından ve Rumca bilmediklerinden din adamlarıyla sıcak ilişkiler kuramamışlardır. Sorunun çözümü için Mart 1839'da Kahire Başkonsolosu Kont Aleksandri I. Medem İstanbul Elçisi Apollinariy P.

¹ Atay, kutsal şehirle ilgili yaptığı yorumunda; "Kudüs kelimesi Hristiyanlığı akla getirir. Fakat ne Kudüs ne de Filistin'de Hristiyanlık diye bir mesele yoktur. Kudüs'ün Hristiyanlığı Ortodoks Petersburg, Protestan Berlin, dinsiz Paris, Katolik Roma ve Anglikan Londra'nın politika meselesidir" demektedir (Atay, 2014: 73).

² Rus gözlemciler Valerga'nın yaptığı işlerden dolayı 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Filistin'de Katolikliğin başarısının arttığını söylemişlerdir. Filistin'e geldiğinde 4.400 Katolik nüfus bulunmaktaydı, 1872 de öldüğünde bu sayı 7500'e yükselmiştir. Halefi Bracco 1889'da öldüğünde 13.500 Roma Katolik vardı. 1897'de Latin Patrikhanesi'ne bağlı 14.000'den fazla Katolik ve Uniates(heteredoks) denilen yaklaşık 6.000 Ortodoks dönme vardı (Shapovalov, 2016 : 118).

³ Ocak 1842'de Piskoposluğun başına Yahudi kökenli İbranice ve Arapça Profesörü olan Piskopos Aleksander getirilir. Piskopos Aleksander 1847'de ki ölümüne kadar Protestan cemiyetlerinin çabalarına zemin hazırlar, Ortodoks halk ve din adamlarıyla iyi ilişkiler geliştirir. Halefi Alman asıllı Samuel Gobat yirmi yıldan beri Doğuda misyonerlik yapmaktaydı ve Prusya hükümetince Piskoposluğa atanır. Prusya'nın çıkarına çalıştığı gerekçesiyle İngilizlerden muhalefet görür. O'da Ortodoks ve Latinlere karşı mezhep değiştirme faaliyetlerini sürdürür (Stavrou, 1963: 27-28).

Butenyov'a yazdığı raporda Beyrut'a⁴ Rumca bilen bir konsolosun atanmasını tavsiye etmiştir (Kane, 2005: 82).⁵

Nesselrode'a göre Rusya'nın Ortodoks siyaseti yerel halkın ihtiyaçlarını karşılamaya uygun olduğu takdirde başarılı olabilirdi. Ancak Kudüs Rum Patrikliği hiyerarşisi, Kutsal Türbe Kardeşliği önemli bir engeldi. 1841'de Rusya'nın bölgedeki nüfuz mücadelesine destek sağlamak amacıyla Rus Kutsal Sinodu'na emir vererek Patrikhane'nin durumunun araştırılmasını ve Rum din adamları ile yakın ilişkiler kurulmasını istemiştir. Sinod Arşimandrite mertebesindeki Porfiri Uspenskiy'i seçmiştir. Bu seçimde Rum ruhbanların ve Batılı diplomatların tepkisini çekmeme düşüncesi de etkili olmuştur (BOA, Y.MTV. 268/105).⁶

Uspenskiy 1843 yılında Suriye, Filistin ve Mısır'ın bazı bölümlerinde keşif gezisinde bulunmak, bölgenin Ortodoks haritasını çıkarmak için Beyrut'a gelmiştir. Rusya ve Doğu Kiliseleri arasında yaşanan bir asırlık uzaklaşmanın ardından Ortodoksların nerelerde bulundukları ve kiliselerinin durumu hakkında bilgi edinmeye çalışmıştır (Kane, 2005: 89). Suriye'deki keşif gezisinin ardından Filistin'e geçerek Ortodoks Araplarla Rum din adamları arasındaki çatışmayı görmüş, Katolik ve Protestan misyonerlerin başarılarına şahit olmuştur (Kane, 2005: 82). Patrikhane hiyerarşisi, Kutsal Türbe Kardeşliği ve yerli Ortodoks halkla yaptığı görüşmelerin sonucunu gösteren raporu İstanbul elçisi V.P Titov vasıtasıyla Petersburg'a göndermiştir. Raporda Kudüs Kilisesi'nin kötü koşullarını, Rum ruhbanların ve Arap cemaatin cehaletini anlatmış, kiliseyi bu durumdan kurtarmak için Rusya'nın müdahalede bulunmasını ve bir piskopos başkanlığında birkaç din adamının gönderilmesini önermiştir. Gönderilecek piskopos Kudüs Kilisesi'nin yönetiminde yer almalı, sinod ve Kutsal Türbe Kardeşliği'ni yönetmeli, yerli çocuklar için Rus okulları açmalı, Rusça kitapları Arapça'ya çevirterek Suriye, Filistin, Mısır'da dağıtmalı, vakıflar kurarak halka hizmet götürmeliydi. Ayrıca Rus Konsolosluğu yerine doğrudan Rus Kilisesi Sinodu'nun emrinde olmalıydı (Hopwood, 1969: 37). Muhtemelen yapılacak girişimlerde siyasi kaygı taşımamak amacıyla bunu istemiştir. Raporda Rum din adamlarının uzlaşmadan kaçınarak Fransa'nın nüfuzunun artmasına yardımcı olduklarını belirtmiştir. Ona göre Osmanlı merkezi idaresinin zayıflamasıyla kilise hiyerarşisinin iktidar hırsı giderek artmıştı (Tibawi, 1966: 8-9). Bölgedeki gayri-Ortodoksların da Rus himayesini istediklerinden bahsetmiştir. Rapor Rusya'nın Doğu Kiliseleri üzerinde daha fazla odaklanmasına neden olmuştur.⁷ Uspenskiy'nin önerileri I.Dünya Savaşı'na kadar bölgedeki Rus faaliyetlerinde dikkate alınan temel esaslar olmuştur.

Onun önemle üzerinde durduğu sorunlardan biri Ortodoks Arap cemaatiydi. Kudüs Rum Kilisesi'nin yetki bölgesinde Patrik ve Sinod üyeleri Araplardan seçilmemekteydi. Sadece kırsal kesimdeki papazlar arasında Araplar bulunmaktaydı. Bu nedenle Uspenskiy Arap cemaate karşı özel bir ilgi duymuş, Arap gençlerin eğitimiyle ilgilenmiştir. Kurduğu Dini Misyon'un ödeneğinden Arap papazlara destek vermiştir. Bu çabaları Arap milli bilincinin oluşmasına

⁴ Beyrut sömürgeci bütün devletler için önemli bir yerleşim merkeziydi. Halkının yüzde yirmisinin Avrupa'da bulunmuş olması, eski medeniyetlerin beşiği olması, İngilizce ve Fransızcanın yaygın kullanılması, gelir seviyesinin yüksek olması bunda etkiliydi. Kudüs'e yakındı ve bir liman kentiydi. Bu nedenle de yabancı devletlerin istilasına uğramış ve burada okul açmak için adeta yarışmışlardı. Beyrut'ta 44 Rus okulu bulunmaktaydı. (Haydaroglu, 1993: 34)

⁵ Rus Devleti'nin Filistin işlerinde atılan ilk pozitif adımına işaret eden ve Kudüs Rum Ortodoks Kilisesi'nin Rusya tarafından desteklenmesini ön gören plan Alman asıllı bir Protestan olan Dışişleri Bakanı Nesselrode'a aitti (Hopwood, 1969).

⁶ Uspenskiy St. Petersburg ilahiyat akademisinde çalışmıştı. Ortodoks Doğuyla yakından ilgili olması onun bu göreve getirilmesinde etkili olmuştu (Stavrou, 1963: 33-34).

⁷ Bu azınlık Hristiyanları Yakubiler, Kiptiler, Mutualistler ve Uniatlar oluşturmaktaydı (Kane, 2005: 87).

temel olmuş ve en önemli başarısı olmuştur (Hayrettin, 1912: 33; Stawrou, 1963: 37). Diğer bir başarısı da 1854'de Kudüs St.Nicholas Manastırı'nda matbaa kurmasıdır.⁸ Ancak Rus Hükümeti'nin kendisinden istediği şeyler gerçekleştirilebilir olmadığından ve yeterli destek verilmediğinden kısmi başarı elde etmiştir. St.Petersburg'da dini ve dünyevi çıkarlar arasındaki çatışma görevinin amaçları üzerinde ayrılığa yol açmıştır (Hopwood, 1969: 45).

Uspenskiy 1853-1856 Kırım Savaşı'nın çıkmasıyla ülkesine dönmek zorunda kalmıştır. Theofanis Stavro onun çabalarının tarihi bir hata olduğunu, Doğu Kiliseleri'nin gözünde Rus Kilisesi'nin ve Devleti'nin saygınlığını arttırmadığını ileri sürmüştür. Eliee Kanee'in ise gayri-Ortodoksların döndürülmesi için verdiği çabayla bölgenin dini haritasını Rusya lehine çevirerek devletin çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmiştir. Başarısı için her şeyden önce kendisine yeterli parasal destek verilmemiştir. Uspenskiy 10.000 ruble gibi çok kısıtlı bir bütçeyle tasarılarını gerçekleştirmeye çalışmıştır. İkincisi raporları Sinod ve Dışişleri Bakanlığı'na yeterince dikkate alınmamıştır. Ayrıca Kudüs Kilisesi hiyerarşisinin Helenizmin kaleleri olarak gördüğü Doğu Kiliseleri'ni Slav medeniyetinin temsilcisi Rusya'ya kaptırmak istememesi de bir diğer nedendi.

Kırım Savaşı sonrası ikinci Dini Misyon'un kuruluşunda Rus siyasi hayatında etkili iki karakter göze çarpmaktadır. Çar'ın kardeşi Büyük Knez Konstantin Nikolayeviç ve yeni Dışişleri Bakanı Prens Gorchakov misyonun prestijini yükseltmek amacıyla Arşimandrite yerine Piskopos mertebesindeki Krill Naumov'u başkanlığa seçmişlerdir. Misyonun faaliyetleri Kudüs ve çevresiyle sınırlandırılmıştır. Yeni açılan Kudüs Konsolosluğu Misyon üzerinde Beyrut konsolosluğundan daha fazla yetki sahibi olmuştur (Mosse, 1954: 44).⁹ Gorchakov "*Kudüs Dünya'nın merkezidir ve bizim misyonumuz orada olmalıdır*" sözüyle Misyon'un amacını kısaca özetlemiştir.

Krill Naumov kısa sürede Kudüs Konsolosu ve Rus Kilisesi Sinodu'yla fikir ayrılığına düşmüştür. Bu nedenle Kutsal Sinod Başvekili (*Oberprokuror*) Akhmatov geri dönmesi emrini vermiş, yerine Arşimandrite Leonid Kevalin getirilmiştir. Ancak liyakatsiz olması nedeniyle o da görevden alınmıştır (Stavrou, 1963: 45-46). Nihayet İstanbul Elçisi Ignatief'in ve Moskova Metropolitanı Filaret'in referanslarıyla Misyon'un başkanlığına Antonin Kapustin atanmıştır.

1856'da Rus Buharlı Gemicilik ve Ticaret Şirketi'nin kurulması Rusya'nın bölgedeki faaliyetlerine büyük katkı sağlamıştır. Dini Misyon, konsolosluk ve şirketin faaliyetlerini koordine etmek amacıyla daha sonra komisyona dönüşecek olan Filistin Komitesi kurulmuş ve Filistin'de Rus nüfuzunun artırılmasının önemli bir aracı haline gelmiştir (Frery, 2013: 139).

Osmanlı arşiv belgelerindeki adıyla "*Arz-ı Filistin Cemiyeti*"nin¹⁰ kuruluş fikri 1871'de Kudüs'ü ziyaret eden V. Nikolaevich Khitrovo'ya aittir. Bu tarihlerde kutsal toprakları ziyaret edenler arasına köylüler ve tüccarların yanı sıra Çarlık ailesi mensupları, asilzadeler, devlet

⁸ Matbaada basılan ilk kitaplar havariler, Arapça yazılmış bir Ortodoks ilmihali ve Kudüs Patriği Anfım'in yazdığı ilahiler kitabıydı. Porfiri Uspenskiy Suriyeli çocuklar için yetimhane yaptırdı, yerel okulların öğretmen ihtiyacını giderdi. Dini tatillerde Beytullahim ve Kudüs yoksulları arasında sadaka dağıttığı için ünü yayıldı. Filistin ve Sina ile ilgi tarihsel makaleler, hac rehberleri, bol resimli seyahat albümleri, Rumca el yazması kataloğu oluşturdu (Frery, 2013: 138).

⁹ Mansurov'a göre Suriye ve Filistin Rusya'nın yokluğundan dolayı Avrupalılar için bir mücadele alanı haline gelmişti. Ortodoksluk batının sağlayacağı avantajları elde etmek için Katolikliğe doğru yön değiştirmekteydi. Filistin; Katolik manastırları, hastaneleri, okulları, misyonerleri ve öğretmenleriyle dolup taşmaktaydı. Avrupalı unsurlarla Ortodoks halk arasında yerel yöneticiler ve Ortodoks din adamlarından daha fazla etkileşim vardı (Hopwood, 1969: 49-57).

¹⁰ Bundan sonra AFC olarak geçecek.

bürokrasisinin önde gelenleri ve öğrenciler de katılmıştır. Khitrovo Filistin'de yaptığı incelemelerde Dini Misyon başkanlarının yaptığı tespitlerin doğruluğunu görmüştür (Hopwood, 1969: 100). Ortodoks Araplar da “İstanbullu Yabancılar” dedikleri Rum hiyerarşisinden kurtulmak için Petersburg’a şikayet mektubu göndermişlerdir.¹¹ Khitrovo’ya göre 1840’lara kadar kutsal yerlerdeki Ortodoks nüfus Hristiyan nüfusunun %90’ı idi. 1880’lerde bu oran %67 olmuştur. 13.000 dindışı olan Katolik ve Protestanların 82 okulu bulunurken, 26.000 Ortodoks için sadece 2 okul bulunmaktaydı. Milli karakterde sekiz Katolik, beş Fransız ve üç Alman cemiyeti varken¹² Rusya kurumsal olarak varlığını yeni hissettirmektedir.

Çar, AFC’nin kuruluş tüzüğünü 8 Mayıs 1882’de onaylamıştır (Hayrettin, 1912: 33). Asıl amacı, “ Ortodoks Filistin Cemiyeti bilimsel çalışmalar ve hayır işleri yapmak amacıyla kurulmuştur” cümlesinin arkasına gizlenerek Rusların bölgede nüfuzunu arttırmak istediği yönündeki endişeler giderilmeye çalışılmıştır. Diğer amaçları; Doğu’nun kutsal mekânları hakkında bilgi toplamak, bu bilgilerin Rusya’da yayılmasını sağlamak, Ortodoks hacılara yardım etmek, kutsal topraklarda okullar, hastaneler, oteller açmak ve yerli halka, kiliselere, manastırlara, din adamlarına maddi yardımda bulunmaktadır. Slogan olarak İncil’den “Zion uğruna barışı elden bırakmayacağım ve Kudüs uğruna dinlenmeyeceğim” ayeti seçilmiştir (Hopwood, 1969: 104). Böylelikle hem Protestan ve Katoliklerin tepkisi çekilmemiş hem de Ortodoksluğu desteklemedeki kararlılık ortaya konulmuştur.

Dışişleri Bakanlığı Cemiyet’e Ortodoks cemaatin gözünde meşruiyet kazandırmak için Kudüs Rum Patrikliği’nce kutsanmasını istemiştir. Böylece Rum hiyerarşisi de resmen tanınmış olacaktı. Ayrıca İstanbul elçiliği ve Kudüs konsolosluğuyla sürekli irtibat halinde olması talimatı da verilerek bağımsız hareket edebilme yeteneği sınırlanmış ve siyasi niteliği iyice pekiştirilmiştir (Stavrou, 1963: 121). Kuruluşunun ardından Filistin Komisyonu ile arasında rekabet başlamış, Ortodoksluğu desteklemek için para toplanması konusunda Komisyon’un engellemeleriyle karşılaşmıştır. Komisyonu’nun sorumluluğundaki hacılarla ilgilenmeye başlamasıyla aradaki sürtüşme daha da hızlanmıştır. Kurumlar arası rekabet Rusya’nın bölgedeki çalışmalarını zayıflatmıştır.

Hazırlanan bir protokol Cemiyet Başkanı Büyük Knez Sergei, Filistin Komisyonu Başkanı B.P Mansurov, Dışişleri Bakan Yardımcısı Lamdorf, Dışişleri Bakanlığı Asya Şubesi Başkanı Zinoviev ‘in katılımıyla 24 Mart 1885 yılında Çar’a onaylatılmıştır. Filistin Komisyonu’na son verilerek görev ve sorumlulukları Cemiyet’e devredilmiştir. Dini Misyon da Cemiyet’e devredilmiş, Kudüs’teki Rus hacılarının manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında ona yardım

¹¹ Mektupta :“ Arap olduğumuz için Rum papazların bizi görmezden gelmesi sonucu milletimiz üzerine çöken talihsizlik bizi üzmektedir. Çocuklarımız için Ortodoks okulları yok. Onları Katolik ve Protestan olacakları Katolik ve Luteriyen okullarına göndermekteyiz” denilmektedir (Stavrou, 1963: 65).

¹² Fransız cemiyetleri Katolik inancı ve Fransız kültürünün propagandasına katkıda bulunmuşlardır. *The Oeuvre des Pelerirages en Terie Sainte* 1853’de Katolik hacıları desteklemek amacıyla kurulmuştu. Paris ve Lyon’da ki şubeleriyle *The Societe pour la propagation de lafoi* Fransız cemiyetleri içerisinde misyoner yapılanması en fazla olanıydı. 1876’da Paris’te kurulan *Societe de l’orient* Latin Doğu ile ilgili el yazmalarını ve eski hac seyahatlerini yayımlamaktaydı. Alman Katolik Cemiyeti ise Filistin ve Almanya arasındaki ilişkileri destekleyecek olan *The verein vom heiligen* idi. 1856’da Münih’te kurulan *Zions Verein* Aziz Ratisbon ve Zion kardeşlerin çalışmalarını desteklemiştir. Doğudaki Latin okullarını desteklemek amacıyla *The verein vunder unbefleckter Empfengniss* kurulmuştur (1863). Protestan cemiyetleri arasında İngiliz ve Alman cemiyetleri önde gelmekteydi. Suriye kadınlarının sosyal ve dini gelişimi için *Kadınlar Birliği* 1860’da kuruldu. *Edinburg Tıbbi Misyoner Cemiyeti* doktorlar aracılığıyla misyonerlik propagandası yaptı. İngiliz Protestan cemiyetlerinin en önemlisi *Filistin Keşif Fonu*’ydü (1865). Alman cemiyetlerinden ise 1878’de kurulan *The Deutsches Palastina Verein* en önemlisiydi Üyeleri arasında Alman İmparatoru ve Prensesi de vardı. Diğer alman cemiyetleri *Kudüs Verein* ve *Deakonissen Anstalt zu Kaiserwerth* idi (1836) (Stavrou, 1963: 61-63).

etmekte görevlendirilmiştir (Stavrou, 1963: 123-124).

Çar III. Aleksander 1889'da AFC'yi resmen tanımıştır. Cemiyetin başarıları Rusya'da kendisine yönelik muhalefeti de azaltmıştır (Stavrou, 1963: 116). Adına "İmparatorluk" unvanının eklenmesiyle 1885 yılından itibaren Rusya genelindeki şube ve temsilciliklerin sayılarının artması Filistin'e giden hacı sayısını da arttırmıştır (Stavrou, 1963: 131). Yeni unvanıyla Çar'ın himayesini kazanmış, Dışişleri Bakanlığı'nın bir birimi haline gelmiştir. Cemiyet meclisinde hem Sinod'un hem de Dışişleri Bakanlığı temsilcilerinin olması faaliyetlerinin yakından takip edilmesi kolaylığını sağlamıştır (Stavrou, 1963: 127). Bu üyelikler onun siyasi niteliğini bir kez daha göstermiştir.

1. Filistin'deki Rus Okulları

Cemiyet'in eğitim konusunda acil olarak karşılaması gereken ihtiyaçlar arasında Filistin'de okullar ve kiliseler yapılması, Ortodoks ruhbanların desteklenmesi gelmekteydi. Ortodoks kiliselerin eksikliği yerli halkın mezhep bilincinin azalmasına sebep olmaktaydı. Okulların eksikliği ise halkı çocuklarını Protestan ve Katolik okullarına göndermeye zorlamaktaydı (Stavrou, 1963: 78). V.N Lamsdorf'a göre 1898'de toplam 840 öğrencinin 150'si Alman 350'si İngiliz okuluna gitmiştir (Shapovalov, 2016: 119). Bu durum Avrupalı güçlerin nüfuzunu arttırmıştır. Cemiyet 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan eğitim politikasına 1880 sonrası devam etmiştir. Özellikle Katolik ve Protestan propagandanın yoğun olduğu Nasıra civarında okullar açılmıştır. Okulların açılması kalifiye eleman bulma problemiyle karşılaşmıştır. Elemanların seçiminde Ortodoks nüfusun güvenini kazanmış, yerel gelenekleri bilen, Cemiyet'in hedefleriyle uyumlu ve Rus yanlısı yerli öğretmenler olmalarına dikkat edilmiştir.

Cemiyet'e bağlı Kutsal Topraklarda Ortodoksluğu Koruma Dairesi'nin raporunda 1886-1887 arası Nasıra kız okulu en başarılı okul olarak belirtilmiştir. Açılışının ardından kısa sürede öğrenci sayısı 120'ye ulaşmıştır. Bu başarıda Moskova'da eğitim görmüş Maria Semenovna Savelieva önemli rol oynamıştır. Okulda öğretmenlik yapan Savelieva mektuplarında:

"İngilizler Protestan okullarına gelmesi için her kıza aylık burs verecekler. Bu tür bir rekabete karşı durabilir miyiz? Israrla söyleyebilirim ki onların bu okulu açmalarına engel olacağım ve tek bir Ortodoks kız çocuğunu İngiliz okuluna kaptırmayacağım. Öğretmenler için de korkmaktayım. İngiliz okulu öğretmenlere iyi para ödüyor ve çoğu zaman bizimkilerle tanışan öğretmenler onları etkiliyor" (Grushevoy, 2015: 104)

diye yazmıştır. Öğretim yılının sonunda İngiliz okullarının rekabete dayanamayarak kapatıldıklarını ve öğretmenlerinin Nasıra'yı terk ettiklerini bildirmiştir.¹³

Ortodoks aileler de çocuklarını Rus okullarına gönderme zorunluluğu hissetmişlerdir. Tbawi'ye göre Cemiyet'in okulları diğer yabancı misyon okullarına göre daha iyi örgütlenmiş ve mali imkanları daha fazla olmuştur (Tibawi, 1966:13). Rus eğitim programının başlıca hedefi her Ortodoks çocuğun en azından ilkokula gönderilmesi idi (Hopwood, 1969: 150). Bu nedenle baskın okul türü ilk öğretim okullarıydı. İlk okul çocuklarına Ortodoks Arap bilincini empoze

¹³ Latin bir papaz kendi okulundan çocukları uzaklaştırmamasını istediğinde Savelieva ona şu cevabı vermiştir: "Benim okullarım burada yokken, Ortodoks çocuklarımız neredeydi? Sizin okullarınızda değil miydi? Siz onlara kapılarınızı kapatmadınız. Onlara verebildiğiniz her şeyi vermekle oldukça cömert davrandınız. Aynı şekilde ben de sizin çocuklarınıza yardım etmek istiyorum. Onları çağırmak ya da uzaklaştırmak istemiyorum. Fakat bana gelenleri de geri çeviremem" (Stavrou, 1963: 111-113).

etmek ve gelecekte birer Rus yanlısı olarak yetiştirmek daha kolay alacaktı.

Ortodoks okullar konusunda Kudüs Patrikhanesi'nde Cemiyet'le rekabet içinde olmuştur. İngiliz Kilise Misyoner Cemiyeti'ne mensup yerli bir papaz yıllık raporunda Nasıra'daki Rus eğitim faaliyetlerine değinerek; Ruslar ve Patrikhane arasındaki çekişmeden, Arap cemaat ile Rum ruhbanlar arasında patlama noktasına gelen gerilimden, Rusların önemli merkezlerde okullar açarak Patrikhane'nin yetkisini kullanmalarından, papazların ve patriğin desteğini kazanmak için ise rüşvet vermelerinden bahsetmiştir (Tibawi, 1966: 13).

Yükseköğretimde her yıl okulun en iyi öğrencisi seçilen kişi öğrenim için Rusya'ya gönderilmiş, Filistin'e döndüğünde Cemiyet okullarında Rus tarzı Ortodoksluğu öğretmeye çalışmıştır. Filistinli gençlere Rus üniversitelerinde burslu eğitim imkânı sağlanmış, Kazan İlahiyat Fakültesi'nde okumak isteyenlere iklim koşullarının farklı olması nedeniyle Odesa'da ilahiyat fakültesi açılmıştır.

Eğitimdeki en önemli eksikliklerden biri öğretmen okullarının olmamasıydı. V.N. Khitrovo'nun kırsal kesimdeki okulların denetimi için 1884'te Filistin'e yaptığı gezi sırasında Arap öğretmenlerin eğitimi için okul açma fikri oluşmuştur. Rusya'da eğitim görmüş Şamlı bir Ortodoks Arap olan İskender Cebraıl (Aleksander Kezma) yönetiminde Ekim 1886 yılında Nasıra'da erkek öğretmen okulu açılmıştır. Okulun diğer bir öğretmeni ise okullara Arapça ders kitapları ve risaleler yazan İskender Yakubovich idi (Tearüf-i Müslimin, 1326: 266).¹⁴ Nasıra'daki okul sayısının artması üzerine 1895'te Kudüs'te yatılı kız öğretmen okulu açılmıştır. Böylece Cemiyet'in okul sayısı Suriye'de 12 Filistin'de 23'e çıkmıştır (Hopwood, 1969: 94). İmparatoriçe Maria Alexandrovna'nın katkısıyla 1866'da Beit Jala'da kurulan kız okulu 1 Ekim 1890'da kız öğretmen okuluna dönüştürülmüştür. İlk yıl sadece 5 kız öğrenci kayıt yaptırmış 1895'te 31 öğrenci daha kabul edilmiştir.¹⁵ Sunulan eğitimin kalitesi bakımından Beit Jala kız ve Nasıra erkek öğretmen okulları Protestan ve Katolik okullarıyla rekabet edebilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı nedeniyle okulların kapatılmasından sonra bile bu okulların mezunları bölgede savaş sonrası yeni siyasi koşullarda eğitimin devamlılığını sağlamışlardır (Grushevoy, 2015: 109).

Rus okullarındaki öğretmenler ve öğrencileri bölgedeki Rus çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Bu durum Kudüs Patrikhanesi'nin tepkisini çekmiş ve Patrik Nikodem Rus Dışişleri Bakanı N.K. Girs'e gönderdiği mektupta Cemiyet hakkında suçlamalarda bulunmuştur. Cemiyet'i kilise hiyerarşisinden ayrı bir güç olarak tanımlamış, kilise ve Ortodoksluğun kutsal çıkarlarını ayaklar altına aldığını ve Ortodoks cemaatini böldüğünü belirtmiştir. Bunun önüne geçmek için Cemiyet'in her eylemini Kudüs Patrikliği aracılığıyla gerçekleştirebileceğini belirten bir kararname çıkarılmasını talep etmiştir (Fedotov, 2018: 226).

¹⁴ Birkaç Ortodoks Arap genç yüzyılın yarısına gelmeden eğitim olanaklarını araştırmak için Rusya'ya gitmişlerdir. Bu gençlerden bazıları Rusya'da iş bularak orada kalmıştır. Bunun örneklerinden biri Saim Naufal idi. Naufal 1851 yılında bir Arap gazetesi kurmak için Amerikan ve İngiliz desteği almış ancak başarısız olmuştur. Daha sonra Antakya Patrikhanesi'nin tavsiyesiyle Petersburg'da Arapça öğretmeni olmuş, Rus vatandaşlığına geçtikten sonra dışişleri bakanlığında çalışmaya başlamıştır (Tibawi, 1966: 18). Kuruluşunun ilk 20 yılında Nasıra öğretmen okuluna 170 öğrenci kabul edilmiş bunlardan 120'si mezun olmuştur. 58'i Cemiyet'in Filistin'deki okullarına öğretmen olarak atanmıştır. En iyi dokuz öğrenci ise eğitimlerine devam etmeleri için Rusya'ya gönderilmişlerdir (Bliznyakov, 2015: 6).

¹⁵ Müfredatı Nasıra Ruhban Okulu'nunkine benzerdi. Eğitim süresi 8 yıldır ve öğretim dili Arapçaydı. Buraya 11 ila 13 yaşlarındaki kızlar kabul edilmiştir. Her yıl 30-40 kız öğrenci okula kabul ediliyordu, ancak kurstan mezun olan ve daha sonra Suriye ve Filistin'deki Rus okullarında çalışmak üzere görevlendirilen mezunların sayısı, Nasıra erkek ilahiyat okuluna göre önemli ölçüde daha azdı. Bunun nedeni öğrencilerin çoğunun çalışan ferde ihtiyaç duyan fakir ailelerden gelmeleriydi (Bliznyakov, 2015:7).

2. Suriye'deki Rus Okulları

Cemiyet'in unvanından da anlaşıldığı gibi önceleri faaliyet alanı sadece Filistin'le sınırlıyken 1895'de Suriye'de de resmi faaliyetlerine başlamıştır. Öncesinde Patrikhane okullarının desteklenmesi için Antakya Patrikhanesi'ne maddi yardım gönderilmiştir. Fiili yardım Rusların desteğiyle Patrik seçilen İspiridon'un Latinler ve Protestanlara karşı yürüttüğü mücadelede yardım istemesiyle başlamıştır. İspiridon 36 adet Rum okulunu Cemiyet'e terk etmiş, Raşaye ve Hasebiye kasabalarındaki okullara bin beş yüz kuruş maaşla Hristifor adında bir müfettiş tayin olunmuş, müfettişin çabasıyla bu mekteplerde Rus dili öğretilmeye başlanmıştır (BOA, MF-MKT, 339/54).

Babıâli'nin Rus okullarına bakışı ayrı bir önem arz etmektedir. Babıâli'ye göre AFC sadece okulların ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmalıydı. Eğitim ve öğretim işi yetkisi altında bulundukları Patrikhane'yi ilgilendirmektedir. Bu sebeple Cemiyet Antakya Patrikhanesi yetkisindeki okulları devralmak istemişse de Bâbîâli engeline takılmıştır. Patrik İspiridon Nasıra Kazası'ndaki 23 adet okulu AFC tarafından idare olunmak üzere Rus başkonsolosluğuna devretmiştir. Gerekçe olarak Patriklik ödeneğinin erkek okullarının masraflarına tahsis edildiğini, fakir halkın kız okullarının giderlerini karşılamaya gücünün yetmediğini, öğrencilerin yabancı bir misyon okuluna gitmelerini önlemek için masraflarının Cemiyet tarafından üstlenildiği belirtilmiştir (BOA, BEO, 890/66691). 1869 tarihli Maarif Nizamnamesi'nde¹⁶ Patrikhane idaresinde bulunan okulların yabancı bir devletin idaresindeki cemiyete devredilemeyeceği ve yönetimlerinden yabancı uyruklu birinin sorumlu olamayacağı belirtilmesine rağmen ruhsatnameleri verilmiş olan okulların Patrikhane cismani ve ruhani meclislerinin onayı ile Cemiyet'e terk edildiği tespit edilmiştir. Beyrut Vilayeti ve Kudüs-ü Şerif Sancağı maarif idarelerince Cemiyet'in varlığından bile haber olunmadığı belirtilerek onun adına ruhsatnameler alınması kanuna aykırı bulunmuştur. Okulların iade edilmesi ve Patrikhane azalarından Rus politikalarına meyilli olanların görevlerinden alınarak yerlerine devlet ve millete sadık kişilerin getirilmesi Suriye Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, MF-MKT, 339/54).

Beyrut Vilayeti Babıâli'den İspiridon Efendi'nin istifasını istemiş, yerine geçecek olan şahsın devlete ve kanunlara bağlı, Ortodoks cemaatince kabul görmüş olmasına dikkat çekmiştir. Bu nedenle geçersiz olan senedin geri alınarak, Patrik ve Ruslar arasında gerçekleşen muamelelerin Maarif Nizamnamesi'nde yer alan hükme uygun olarak yeniden düzenlenmesi istenmiştir.

Ancak, Protestanlara ve Katoliklere verilen imtiyazlar Ruslardan esirgenemezdi. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin birinci maddesinde "Osmanlı Devletinde özel okulların kişiler ve cemaatlerce kurulup yönetilebileceği, kontrollerinin ise devlet tarafından yapılacağı" hükmü yer almaktaydı (Özalp-Ataüenal, 1977: 549). Bunun için öğretmenlerinin diplomasının bulunması, bu kurumlarda terbiye veya devletin politikasına aykırı ders okutulmaması için öğretim programı ve müfredatın Maarif Nezareti veya mahalli maarif idaresince onaylanmış olması lazımdı (Özalp-Ataüenal, 1977: 570). Program Nizamname'ye aykırı görülmediği takdirde Cemiyet'in mekteplere nakdi yardım yapmasına, yeni okullar açması halinde buraların teftişi için memur tayin edilmesine karar verilerek Rus konsolosluğuna ve mahalli halka bildirilmiştir. Okullara verilen ruhsatnamelerde "himaye etmek" anlamına gelen "*imparatoriye*" kelimesinin

¹⁶ Islahat Fermanı'nın azınlıklara okul açma hakkı tanınması sonrası Babıâli'nin sistemli bir maarif yasasının olmayışını fırsat bilen Batılı devletlerin okulları 1868 yılına kadar hızla çoğalmıştır. Bu tarihe kadar istedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okul açmışlardır. Buna bir son vermek ve okullarda kısıtlı olsa bir denetim sağlayabilmek için 1869'da Maarif-i Umumiye Nizamnamesi çıkarılmış ancak uygulamada buna bağlı kalınmamıştır (Haydaroglu, 1993: 17-18).

geçmediği için devredilen okullar hakkında iade edilmelerine ilişkin kanuni bir işlem yapılmamıştır. Okulların devrine ilişkin senedin Konsolosluk'a verilmiş olsa dahi, mahalli ve tebaa mektebi olmaları nedeniyle yabancı çalışanlar alınamayacaktı. Rus elçiliği kendi hükümetinin okullar üzerinde hak iddia etmeyeceğini belirtmiş olsa da Beyrut Maarif Müdürlüğü Nasıra'da bulunan okulların verdiği diplomaları inceleyerek 87 okulun doğrudan Petersburg Hükümeti'nin himayesinde olduğunu Babıâli'ye bildirmiştir (BOA, MF-MKT, 339/54) .

Maarif Müdürlüğü'nün kız öğretmen okuluna yaptığı teftişte gerek Rus imparator ve imparatoriçesinin gerek Yunan kral ve kraliçesinin resimlerinin yanı sıra Rus ve Osmanlı armalarının asılı olduğu tespit edilmiştir. Bu Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarının ihlal edilmesi anlamına gelmekte ve merkezden uzaklaştıkça Babıâli iktidarının zayıfladığını göstermektedir (Çetinkaya, 2018).

Rus Hükümeti İskender Yakuboviç'i Cemiyet'in Suriye ve havalisi genel müdürlüğüne getirerek aylık 30 lira maaş bağlamıştır. Kız rüşdiyesi müdürlüğüne 10 lira maaşla Madam Vazil Olimpia, müdür yardımcılığına ise 8 lira maaşla Madam Vazil Katerina tayin edilmiştir. Okullar devredilmeden önce eğitim Arapça yapılmakta iken, Cemiyet'in gönderdiği program ve talimat gereğince Rusça yapılmaya başlanmıştır. Maarif müdürlüğünden gönderilen yazıda okullarda Rusça eğitim verilmesinin Nizamname'nin ilgili hükmüne aykırı olduğu, eğitimin resmi dil Türkçe ile verilmesinin münasip olduğu belirtilmiştir. Şunu belirtelim ki, ilk defa Ruslar okullarında Arapça öğrenimini gündeme getirmişlerdir (Tibawi, 1966: 23). Programında haftada beş saat Arapça ve Fransızca derslerinin yanı sıra gramer, aritmetik, cebir ve coğrafya dersleri verilmesi kararlaştırılmıştır. Rus Hükümeti'nin okul memur ve muallimlerinin 1,5-3 lira arası maaşlarını Osmanlı Bankası vasıtasıyla ödendiği tespit edilmiştir.

Katolik ve Protestan okulları zengin Amerikan ve Fransız hayır kurumlarınca desteklenirken Rum okullarının yaşadıkları maddi zorluk karşısında Babıâli'den izinsiz AFC'nin himayesini istenmiş olmaları vakıdır. Cemiyet'in varlığından haberdar olunmaması konusunda Beyrut Maarif Müdürlüğü bunun Dersaadet'çe meçhul olmadığı Cemiyet'in gayri resmi olmayıp, eskiden beri risaleler ve kitaplar dağıtarak Nuseyriiler ve Dürziler arasında nüfuz etmeye çalıştığı hususunda ihtarlarının olduğunu belirtmiştir (BOA, MF-MKT, 339/54). Ruslar ve Avrupalılar arasındaki eğitim rekabeti zaman zaman siyasi bir mahiyet almıştır. Babıâli Rus okullarının denetimi için güvenilir birinin Suriye ve Beyrut Vilayetleri Maarif Müdürlükleri'ne gönderilerek Cemiyet'in varidat ve tahsisatı hakkında rapor hazırlanmasını, misyoner okullarının faaliyetlerine karşı Müslüman okullarının ıslah edilmesini istemiştir.

Cemiyet çalışanları Ortodoks okulların yönetimini ellerine alarak ahaliye telkinde bulunmuşlardır. Bu kişilerin Osmanlı tebaasından biri ile olan davalarında Rus konsolosluğunun himayesinden faydalanmaları Babıâli'nin tepkisini çekmiştir. Cemiyet eğitim faaliyetlerini bir sağlık programıyla birlikte yürütmüştür. Öğrenciler için Şam'da bir dispanser açmıştır. Rusça kaynaklara göre Protestan ve Katolik kurumlarındaki tıbbi bakım müşterinin dinine veya Ortodoks ise mezhep değiştirmesine bağlı iken Ruslar milliyet ve inanç farkı gözetmeksizin bütün yerli halkı bu dispanserde tedavi etmişlerdir. Dispanserde Rus uyruklu doktor ve hemşireler istihdam edilmiş ve halkı tıbbi konularda eğitmişlerdir. Zaman zaman Petersburg'dan uzman doktorlar da Suriye ve Filistin'e gelmişlerdir (Hopwood, 1969: 117).

Köy ve kasabalarda Cemiyet okullarının yöneticileri Ruslar'dı. Rusya'daki öğretmenlerin sahip oldukları statü ve emeklilikleriyle ilgili ayrıcalıklar Suriye ve Filistin'e göç etmek isteyen

öğretmenlere de verilerek bölgedeki okullarda çalışmaları cazip hale getirilmiştir. Rus Eğitim Bakanlığı okulların yönetimi için Yahudiye, Celile, Beyrut, Güney Suriye ve Kuzey Suriye olmak üzere beş müfettişlik bölgesi oluşturmuştur. Denetimleri için Bakanlık Müsteşar Yardımcısı Epişkof gönderilmiştir (Şerif, 1327: 135-137; BOA, DH.MKT.2186/71; BOA, DH.MKT.2190/55; BOA, DH.ŞFR.234/68; BOA, DH.ŞFR.227/158). Osmanlı Devleti Maarif Nezareti'ne bağlı bu okulların Rus müfettişlerce denetlenmesini egemenlik hakkına müdahale olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Ortodoksluğun nüfuzu kadar Rus dilinin öğretilmesine de önem verilmiştir. Müfettiş Epişkof bu bölgelerdeki okulları Cemiyet'in idaresine alarak Rusça'nın öğretilmesi girişimlerinde bulunmuştur. Ruslara göre Rus olmak için Ortodoks olmak kadar Rusça bilmek de gerekliydi. Rusluk tanımını yaparken etnik kökeni esas almamışlardır. Rus İmparatorluğu hanedan mensuplarının bazılarının Alman asıllı olması bunun göstergesidir.

Katoliklere göre AFC okulları vasat bir dil olan Rusça'nın öğrenilmesini sağlayarak Yakın Doğu'da Rus medeniyetinin yayılmasını amaçlamaktaydı. Aksi halde dini ve ticari değeri olmayan bir dili öğrenmenin hiçbir faydası yoktu. Cemiyet'in bu yöndeki ısrarı "*kendi dilini başka birine empoze eden bir millet zafer kazanmaya başlar*" cümlesiyle o dönemdeki siyasi tasarılarını yansıtmaktaydı. Buna karşılık Şam Rus Konsolosu Prens B.N. Şakhovski okulların zamanın gereklerini karşılamadığını ve kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını iddia ettikleri Rus dilini öğrenmenin halkta hoşnutsuzluk yarattığını ileri sürmüştür. Bu nedenle Fransızca ve İngilizce'nin okul programına konulmasını talep etmiştir. A. Dmitrievsky ve diğer yetkililer Konsolosun önerisinin Suriye ve Filistin halkı için yararlı olacağını söylemişlerdir. Orta Doğu'da Rus dilinin önemi ancak Rusya ile kültürel ve ticari bağların gelişmesiyle artacaktı Rus klasik yazarlarının eserlerinin Rus dili ve edebiyatı çalışmalarının düzgün bir şekilde yürütülmesi işine yardımcı olacağını vurgulamışlardır (Grushevoy, 2019: 200-201).

Suriye'de karşılaşılan problemlerden biri de açılan okulların Ortodoks çocuklar için yeterli sayıda olmamasıydı. Kudüs'te 30-40 bin kadar talebeyi ihtiva eden 600 Katolik okulu olmasına rağmen Cemiyet'in birkaç yüz talebeden oluşan 80-100 kadar okulu bulunmaktaydı. Mezun olanların diplomalarını Maarif Nezareti onaylamaktaydı (.BOA, BEO.1795/134622; Grushevoy, 2015: 90). Yerli çocukların sayısı 30.000 iken Rus okulları 10.000 çocuğu alacak kapasitedeydi. Yani geriye kalanlar yine Katolik ve Protestan okullarına gitmek zorundaydılar. Diğer taraftan Rumlar Doğu Patrikhaneleri'nin yetki alanına giren yerlerde Rusların okul açmaya hakları olmadığını ileri sürmekteydiler. Aynı şekilde Latinler ve Fransızlar Cemiyet'in okullarını Doğu Akdeniz'de Rus sömürsünün aracı olarak düşünmüşlerdir (Stavrou, 1963: 166).

AFC'nin eğitim programı önündeki temel engel Babıâli'nin Rus okullarını tanımamasıydı. Sultan'ın onayı olmadan okul açılmazdı. İstanbul elçisi bu iznin verilmesi için Bâbıâli üzerinde sürekli baskı uygulamıştır. Benzer baskı Rus nüfuzunun artmasını istemeyen Rumlar, Fransa ve İngiltere'den de gelmekteydi. Kudüs'ün köylerinde ruhsatsız açılan okullara iyi niyet göstergesi olarak ses çıkarılmamaktaydı. Okulların ruhsatsız olması ve ders programlarının onaylatılmaması sakıncalara yol açtığından Beyrut Vilayet Meclisi Maarif Nezareti'nden konunun dikkate alınmasını istemiştir.

1902 yılına kadar Rus okulları gizli kalmıştır. Bu gizlilik Rusların işine

yaramıştır.¹⁷Yayımlanacak kitaplar, okul kitapları ve müfredatları Maarif Nazırlığı'na bağlı "sansür komitesi"nin denetimine tabiydi. Maarif Nezareti diğer derslerin yanında Osmanlı Türkçesi, tarihi ve coğrafyasının müfredata konulmasını şart koşmuştur. Okulların denetlemesi için müfettiş atamıştır (Gerd, ...: 44). Cemiyet okulları ruhsat almamakla bütün denetim ve sınırlamaların dışında kalmışlardır. Yeni okulların yapılması ise yerel kilise hiyerarşisinin istekli olmasına bağlı olmuştur. Arsa satın alınan köy ve kasabalarda yerli kişilerin adına okul yaptırılması ise Cemiyet'i bu kişilere bağımlı kılmıştır (BOA,DH.MKT.2591/121; BOA, BEO.1795/134622).¹⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda 1867'ye kadar yabancıların taşınmaz mal edinmeleri yasaklanmıştır. Aynı yıl Hicaz hariç yabancılar mülk edinme hakkı tanıyan bir ferman yayımlandı. Bu tarihe kadar olan yasal zorluk sadece görünüşteydi. Ferman yayımlanıncaya kadar gayrimüslim tebaa adına araziler alınmıştır. Hopwood'a göre Rus Hükümeti İstanbul Elçisi İgnatiev'in telkiniyle bu izni veren protokolü politik engeller çıkardığı için 1873 yılına kadar imzalamayı reddetmiştir.¹⁹

1901'de Moskova Vedomosti Gazetesi'nde "Suriye ve Filistin'de Ortodoksluğun Yeni Pozisyonu" başlıklı bir makale yayınlanmıştır. Fransız Hükümeti'nin Babıâli'den Filistin'deki Katolik okullarının resmen tanınmaları, gümrük vergilerinden muaf tutulmaları ve onları himayesi altına alma ayrıcalığını nasıl elde ettiğiyle ilgiliydi. Gazete, 200 bin Ortodoks nüfusla 30 bin okul çağında çocuğun olduğu Suriye ve Filistin'de 300 kır ve şehir okulu ile en az 2 orta öğretim okulu açılmadığı takdirde bölgenin sonsuza kadar kaybedileceğini yazmıştır (Blizinyakov, 2015: 8).

Okulların Cemiyet adına açılması için Babıâli onayının alınması Khitrovo'nun başlıca işlerinden biri olmuştur. Şam Konsolosu A.P. Beliaev ve İstanbul Elçisi I.A. Zinoviev'in de katkılarıyla 1 Mart 1902 tarihinde Suriye ve Filistin'deki 87 okul için Sultan'ın onayı alınmıştır. Maarif Nezareti Kudüs Mutasarrıflığı'ndan bu mekteplere Fransız, Alman ve İngiliz mekteplerine benzer şekilde muamele edilmesini istemiştir. Rus Büyükelçiliği'ne gönderilen 1905 tarihli irade ile bulunduğu ilçelerin ve illerin genel bir tanımlaması ile sınırlandırılarak altı yeni okulun daha açılmasına izin verilmiştir. Okul idarecileri de Ortodoks halkın taleplerine uyarak okulların dağılımında ve iç organizasyonlarında bazı değişiklikler yapmışlardır (BOA, MF-MKT, 339/54). Petersburg Hükümeti Cemiyet'in kendisini yerel yetkililere karşı yasal çerçevede korumasını istemiş, bunu sağlamak için de üçüncü bir irade yayımlanması konusunda Babıâli nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

¹⁷ Maarif Nezaretince yayımlanan 1869 Maarif Nizamnamesi'nde yabancı devletlerin ve azınlıkların okul açabilmesi için gerekli olan şartlar belirlenmişti. 1- Öğretmenlerin maarif Nezaretinden, taşrada ise mahalli maarif idarelerinden aldıkları birer diplomalarının olması, 2- Okutulacak kitaplar listesinin ve müfredatın Maarif Nezareti, veya taşrada ise vilayet maarif idaresi ve vali tarafından onaylanması, 3-Maarif nezaretinden ruhsat alınması (Özalp-Ataünel, 1977: 570).

¹⁸ Yabancıların ve azınlıkların kilise, rahip meskeni, mabet gibi hem vergi hem de ruhsat alma zorunluluğu olan yerleri okul gibi göstererek bu yükümlülükten kaçtıkları gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra okullarda mabet gibi gösterilerek denetimden kaçma olanağı sağlıyordu. Böylece Osmanlı yasalarına aykırı her türlü zararlı faaliyet serbestçe yapılabilir hale gelmekteydi. Bu durum yabancıların Osmanlı yasalarındaki boşluklardan azami derecede faydalanmaya çalıştıklarını göstermektedir (Haydaroğlu, 1993: 86).

¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'na gelen yabancılar bu işinde kolayını bulmuşlardı. Osmanlı tebaası olan birine mülk satın alarak mülkü o kişinin adına tescil ettirmektedirler. Daha sonra yabancı bu kişiden mülkün asıl sahibi olduğuna ilişkin senet almaktaydı. Bu tasarruf şeklini hükümet hoşgörüyle karşılamaktaydı. Yabancılar bu tasarruf şeklini hukuki teamül haline getirmeye çalışmaktaydılar. 1856 tarihli Islahat Fermanı'na şöyle bir madde konulmasını temin ettiler. " Emlakin alım ve satımı ve tasarrufu hakkındaki bütün kanunlar tebaa için eşit olduğundan devletin kanunlarına ve belediye zabıtası nizamlarına uymak ve asıl yerli halkın verdikleri vergi ve resimleri vermek üzere Osmanlı hükümeti ile yabancı devletler arasında sureti tanzimiyeden sonra ecnebiye dahi emlake tasarruf müsaadesi verilecektir" (Kara, 1995: 250-251).

3. Rus Okulları ve Batılı Misyoner Okulları Arasında Rekabet

Hopwood'a göre Cemiyet okulları Katolik ve Protestan okullarına göre daha başarılıydı. Bunun sebeplerden biri Çar II. Nikolay'ın desteğine sahip olmaları, diğer bir sebep de yüzyılın sonunda Katolik ve Protestanların ücretli eğitim vermeye başlamalarıydı. Bu durum yoksul halk için ücretsiz eğitim veren Rus okullarını daha cazip hale getirmekte ancak okulların maliyetinde ve öğretmenlerin ücretlerinde önemli bir artış oluşturmaktaydı (Hopwood, 1969: 122).

Cemiyetin eğitim politikasındaki eksikliklerden biri ise Katolik ve Protestanlardaki gibi orta okulların ve öğretmen okullarının olmamasıydı (Stavrou, 1963: 191). Yine de olumsuz şartlardaki kalacak yerler, araç yetersizliği ve dil problemi gibi zorluklara rağmen ilk on yılda ilkokullarla başlayıp öğretmen okullarıyla devam eden eğitim sisteminde başarılı olduğu söylenebilir. Başlangıçta dini eğitim veren ilkokullara önem verilmiştir (Tibawi, 1966: 22). Cemiyet sekreteri A. A. Dmitrievsky²⁰ ve İstanbul Büyükelçisi N. V. Charykov, Ortodoks nüfusun istekleri, Antakya Kilisesi'nin ihtiyaçları, Rusya'nın haysiyeti ve çıkarları doğrultusunda öğretmen ihtiyacını karşılamak için Suriye'de teolojik eğitim verecek orta okulların açılmasına karar vermişlerdir (Grushevoy, 2015: 75).

İskender Cebrail başkanlığındaki bir komite Rusça kitapları Arapça'ya çevirirken bütün dini cemaatlerin kitapları arasından seçim yapmıştır. Çevrilen kitaplar arasında İbn al-Farid'in İslam mistizmini anlatan Divan'ı, Cizvitlerin hazırladığı Majani al Adab, İbn al Muqaffa'nın Kelile ve Dimmesi yer almıştır.²¹ Bu konuda dinsel ya da mezhepsel ayrıma gidilmemesi hususunda Rusya'nın II.Katerina döneminde başlayan dinsel hoşgörü politikasını devam ettirdiğini söyleyebiliriz.

Ruslar bölgede Latinler ve Protestanların artan nüfuzundan dolayı Ortodoks Arapların ihmaline sebep olan Rumları suçlamaktaydılar. Onlara göre Rumlar Araplar arasında cehaleti bilerek desteklemekteydiler. Bu onları kontrol etmenin ve milli bilince ulaşmalarını önlemenin en kolay yoluydu (Stavrou, 1963: 161). McCarthy Rusların Arapları bilinçlendirme çabalarına karşı Fransa ve İngiltere'nin Arap milliyetçiliğinin uyanması ve kitlelerce benimsenmesini emperyalist amaçlarına engel olarak gördüklerini söylemektedir (McCarthy, 2008: 163). Birinci Dünya Savaşı sonrası Filistin'de İngiliz manda yönetiminin kurulmasının ardından milliyetçi Arap önderler siyasi karakterler olarak Osmanlı yetkililerinin yerlerini doldurmaya başlamış, kilise içi harekâta da değişiklik yapmaya çabalamışlardır. Ortodoks Arap harekâtı zamanla dini karakterinin yanında siyasi ve milliyetçi karaktere bürünmüştür. Kilisenin sahipliği ve kontrolüyle ilgili geleneksel Rum iddialarına karşı koyan Araplar, kilisenin önemli arazilerinin ve ekonomik kaynaklarının cemaat mensupları arasında daha fazla paylaşımını, ruhban sınıfın daha fazla Arap temsilciden oluşmasını istemişlerdir (Robson, 2011:75).

Cemiyetin kuruluş tüzüğünde belirtilen amaçlara rağmen, Rumlar asıl amacının Doğu Kiliselerinden Helenlerin uzaklaştırılması, yerine Slav medeniyeti ve Rus Ortodoks öğretilerinin

²⁰ Aleksey Afanasyevich Dmitrievsky (1856-1929); Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü Bilimler Akademisi üyesi, Kiev İlahiyat Akademisi Kilise Tarihi ve Litrji Bölümü'nde profesör, ünlü bir Bizantinist ve Kilise tarihçisiydi. İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti'ne ait kurumların kapsamlı bir denetiminden sorumluydu. 1907- 1918 yılları arası Cemiyet'in Sekreteri olarak görev yaptı.

²¹ Nasıra Rus Okulu'nda eğitim görmüş birinin yarım yüzyıl sonra yazdığı biyografisine göre Ortodoks halk Rus okullarını özgürlükçü olmalarından, hakiki Ortodoks dini eğitimine imkân tanımış olmalarından, yöntemlerinin akli, fiziksel ve ruhsal açıdan faydalı olmalarından dolayı tercih etmiştir. Fiziksel ceza yerine çocuklara fayda sağlayacak işler verilmekteydi. Öğretim yöntemleri ezbere dayanmamaktaydı. Pek çok konu kitap olmaksızın sözlü olarak öğretilirdi (Tibawi, 1966: 26).

getirilmesi olarak algılamışlardır (Stavrou, 1963: 87). Rum gazeteleri Cemiyet'i Ortodoks Doğu'da Rusya'nın siyasi çıkarlarını arttırmak isteyen Panslavizmin kılık değiştirmiş şekli olarak değerlendirmişlerdir Cemiyet Başkanı Vekili Tortii Filippov'a göre ise Rumlara yönelik kavgacı tutum okullar açmak için Ruslara izin verilmemesine sebep olabiliirdi. Rusya'nın kutsal topraklarda Ortodoksluğa arka çıkmasındaki başarı Rum Patrikhanesi'nin desteğiyle gerçekleşebilirdi (Stavrou, 1963: 106).

Rumların tutumunu bir Rum piskopos :” *Slavlar bizim doğal düşmanımızdır. Biz şimdi Türkleri desteklemeliyiz. Türkler var olduğu sürece bizler güvendediz*” diyerek özetlemiştir (Stavrou, 1961: 70). Rumlar, Filistin'de Rus etkisinin artmasının İngilizlerde kıskançlık etkisi yaratacağını ümit etmişlerdir. Başka bir Rum din adamı Kudüs İngiliz Konsolosluğu'na şikâyetle bulunarak kutsal yerlerin eski muhafızları olan Rum ruhbanlarının ayaklarının Rus rakiplerince kaydırılması ihtimaline karşılık Rumların taraf değiştirebileceklerinden bahsederek İngilizlerin desteğini aramıştır.

Yine Kudüs'ten sürülmüş diğer bir Rum ruhbanı Kudüs Anglikan Piskoposu vasıtasıyla İstanbul'daki İngiliz elçiliği ruhbanlarına mektup göndererek İngiliz elçisiyle görüşmek istemiştir. Elçilik papazının kabul ettiği Rum temsilci, Kudüs Patriği Nikodem sayesinde Ortodoks Kilisesi'nin AFC'nin amaçlarına hizmet ettiğini, Patrik'in Cemiyet okullarını desteklediğini belirterek şikâyetle bulunmuştur. Nikodem'i İngilizlerin yardımıyla engellemek için Babiâli üzerinde baskı kurmaya çalışmış ancak hiçbir destek sözü alamamıştır (Tibawi, 1966: 20).

Anglikanlar da Kudüs'te Ruslarla rekabete girmişlerdir. Anglikan Piskoposu Blate Yunan okullarının zayıf durumu yüzünden Filistin'deki Protestan faaliyetlerini zaruri görmüştür. Rus konsolosluk yetkilisi S.V. Maximov 1890 yılında dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda Piskopos'un Ortodoks okullarının durumunu iyileştirmek için Anglikanların periyodik teftiş haklarını tanınması şartıyla Patrik Nikodem'e yılda beş bin altın (yaklaşık altmış beş bin ruble) destek teklif ettiğini yazmıştır. Bu teklifin sebebi Rus okullarının başarılı çalışmaları nedeniyleydi. Rus yetkililere göre bu miktar ne okulların ihtiyacının karşılanmasına ne de Patrikhane'nin borçlarının ödenmesine yeterdi. Cemiyet okullar için 240 bin ruble yardımda bulunmasına rağmen yeterli gelmemekteydi. Piskopos'un teklifine mukabil V.N. Khitrovo Patrik'e öğretmen seçimine ve öğretim sistemine müdahale etmemesi ve okulların Cemiyet'in münhasır yetkisi altında yer alması şartıyla okul açmak isteğini iletmıştır. Belirtilen koşullarda kendisine güvensizliğin delillerini gören Patrik Nikodem öneriyi reddetmiştir. Maximov bir sonraki raporunda Patrik'in Piskopos'un hibe önerisini kabul etmeyeceği yönünde kendisine güvence verdiğini yazarak, İngiliz nüfuzunun önlenmesi için Cemiyet ile Patriklik arasındaki ilişkilerin düzeltilmesini ve Kudüs Patrikhanesi'ne parasal yardımda bulunulmasını tavsiyeye etmiştir. Rusya, Nikodem'in Filistin'de Rus çıkarlarına yönelik tehdit atmosferini kamçılıyarak ek kaynak talep etme arzusunda olduğunu düşünmekteydi. Buna rağmen Rus dışişleri Patrik'in yanında yer aldı ve Batılı devletlerle olan rekabet üzerinde yoğunlaştı (Shapovalov, 2016: 115-117). Şam Konsolosu Prens B.N. Şakhovski'ye göre ise Patrik masonlardan da yardım önerisi almıştır (Grushevoy, 2019: 199).

Yukarıda yazılanlara rağmen İngiliz konsolosluk yazışmalarında İngilizlerin kutsal topraklardaki mücadelede yarış dışı kaldıkları, Rusların daha çok Fransızlarla rekabete girdiği belirtilmiştir (Tibawi, 1966: 21). Sir Harry Chrkes Luke Rusya'nın tüm faaliyetlerini göz önünde bulundurarak şu yorumu yapmıştır: ” *Filistin'de Sultan'ın varisi muhtemelen II. Nikolay*

olacaktır” (Stavrou, 1963: 200). Latin ve Fransız gözlemciler ise Rus eğitim politikasını Suriye ve Filistin’i Rus sömürgesi haline dönüştürecek bir süreç olarak görmüşlerdir (Stavrou, 1963: 158).

Kudüs Ortodoksları Rumlara karşı Katolik devletler tarafından himaye edilmekteydi. İki cemaat arasındaki rekabet Ortodoks cemaati Rusya ve Yunanistan’a meylettirmekteydi. Bu durum iki devlet arasında husumet meydana getirdiğinden Patrikhane’deki Rum hiyerarşisini zor duruma sokmaktaydı. Bunun üzerine Kudüs Mutasarrıflığı Babiâli’den Osmanlı Hükümeti’nin nüfuzunun Patrikhane üzerinde yeniden tesis edilmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir (BOA, BEO, 2447/ 183508).

Katolik ve Protestanların Ortadoğu’daki faaliyetlerinin başarısı, bölgedeki çalışmalarının organize edilme şekliinden kaynaklanmıştır. Uzak bölgelerde, Katolik rahipler veya keşişlerin yanı sıra Protestan vaizler, Rus öğretmenlerden daha sık halkla bir araya gelmişlerdir. Yerel nüfusa hayırsever yardımlarda bulunmuşlardır. En önemli ayrıntı ise AFC’ye göre kat kat daha büyük fonlarının olmasıdır (Grushevoy, 2015: 105).

Sonuç

Kaynakların çoğunda Rus okullarının kapatılma sebebi olarak I. Dünya Savaşı’nın çıkışı gösterilmektedir. Ancak daha 30 Kasım 1908’de Cemiyet Konseyi Suriye’deki faaliyetleri sona erdirmeye ve 82 okulunu kapatmaya karar vermiştir. Buna rağmen 1909’un ilk aylarında Dışişleri Bakanlığı’nın olumsuz tepkisi ile karşılaşarak kriz durumundan çıkış yollarının araştırılması ve okulların kapsamlı bir denetiminin yapılması yoluna gidilmiştir. 1910 yılına ait resmi belgelere AFC’nin Suriye’deki okul işlerinin devamı için parası olmadığı ve gelirleri 1912’ye kadar artmadığı yazılmıştır. Böylece Suriye’den ayrılma ve okullarını kapatma meselesini gündeme getirmek zaruri olmuştur. Grushevoy I. Yu Krachkovsky’den yaptığı alıntıda ailelerin tarımsal işlerde yardım için çocukları alı koymaları sonucu öğrenci sayısındaki düşüşün, öğretmen maaşlarının azlığının, öğrencilerin ahlaken yozlaşmasının da okulların kapanmasında etkili olduğunu belirtmiştir. Müfettiş I.I. Spassky’e göre buna öğretmenler arasında Latin ve Protestan gibi diğer misyoner okullarından gelen kişiler de sebep olmuşlardır.

Cemiyet okullarının çalışmalarındaki aksaklıklar kendi içindeki iç sürtüşmelerden de kaynaklanmıştır. Mesela N.G. Mihaylov halkın parasının Rus hacıların yararına harcanması gerektiğini söylemiştir. I. Yu Krachkovsky, Cemiyet’in okul faaliyetlerinin siyasi amaçtan yoksun olduğunu ve yerel halkın, özellikle de Ortodoksların bağımsız ulusal kalkınma yoluna girmesine yardım etmeyi amaçladığını yazmıştır (Grushevoy, 2015: 70-72). Bizce Cemiyet’in en önemli başarısı Ortodoks Arapların millî bilincinin uyanmasına katkıda bulunması olmuştur.

Katolik ve Protestan okullarıyla rekabetin yanı sıra Kudüs ve Antakya Patrikhaneleri’ndeki Rum hiyerarşisinin baskı ve direnişi, Babiâli’nin politikası ve kalifiye öğretmen yetiştirecek okulların yetersizliği Cemiyet’in eğitim alanında karşılaştığı diğer güçlükler arasındadır.

İttihat ve Terakki Hükümeti’nin 1912 yılında kapitülasyonları ilga etmesi üzerine okullar hakkında tatbik olunacak ahkama ilişkin tanzim olunan talimatnamenin 26.maddesinde “*düşman bir devletin diiveli muharebe memleketinde okul inşa edemeyeceği*” belirtilerek (BOA,HR-HMŞ-İŞO, 89/32) cemaatlerin okul açması yasaklanmıştır. Dolayısıyla AFC’nin de yeni okullar açmasına izin verilmemiştir. Cemiyet Konseyi’nin kayıtlarına göre okulların çoğu savaşın ilk aylarında çalışmayı bırakmışlardı. Okulların yeniden canlandırılması umudu 1917 yılının sonlarına kadar devam etmiştir. 27 Aralık 1917 tarihli kararında savaş atmosferi

nedeniyle Suriye okullarında eğitimin sona ermesine karar verilmiştir (Grushevoy, 2015: 93-95).

1917 tarihli Bolşevik ihtilali sonrası Rusya'da rejimin ve iktidarın değişmesi, Filistin'de İngiliz manda yönetiminin etkin olması sonucu Sovyetlerin bölgedeki varlığı AFC tarafından pasif bir şekilde devam ettirilmiştir.

KAYNAKÇA

BOA, Y.MTV. 268/105

BOA, MF-MKT, 339/54

BOA, BEO, 890/66691

BOA, DH.MKT.2186/71

BOA,DH.MKT.2190/55

BOA.DH.ŞFR.234/68

BOA, DH.ŞFR.227/158

BOA. DH.MKT.2591/121

BOA, BEO.1795/134622

BOA, BEO, 2447/ 183508

BOA,HR-HMŞ-İŞO, 89/32

Aboona, Hirmis (2008), Assyrians, Kurds and Ottomans, Cambria Press, Amherst.

Atay, Falih R. (2014), Zeytin Dağı, Pozitif Yayınları.

Bliznyakov, R.A.– S.S Schevelev (2015),” ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИМПЕРАТОРСКОГО

ПРАВОСЛАВНОГО ПАЛЕСТИНСКОГО ОБЩЕСТВА НА ТЕРРИТОРИИ ПАЛЕСТИНЫ В 1882–1917 ГГ”, (Emperyal Ortodoks Filistin Toplumu'nun Filistin Bölgesinde 1882-1917 Yıllarında Eğitim Faaliyetleri), <https://cyberleninka.ru/article/n/prosvetitelnaya-deyatelnost-imperatorskogo-pravoslavnogo-palestinskogo-obschestva-na-territorii-palestiny-v-1882-1917-gg/viewer>.

Çetinkaya, Arzu (2018), Rusya'nın Ortadoğu'ya Yönelik Dini Politikalarında Misyoner Kurumları (1840-1917), Hiperlink.

Fedotov, P.V. (2018), “Образовательный проект Императорского православного палестинского общества на территории Иерусалимского патриархата в 1882–1914 гг.: взаимоотношения представителей России с греческими православными иерархами”, (1882-1914'te Kudüs Bölgesinde İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti'nin eğitim projesi: Rus Temsilcileri ve Rum Ortodoks Hiyerarşileri arasındaki ilişkiler), <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnyy-proekt-imperatorskogo-pravoslavnogo-palestinskogo-obschestva-na-territorii-ierusalimskogo-patriarhata-v-1882-1914-gg/viewer>.

Frery, Lucien J. (2013), “Russian Missions to the Orthodox East: Antonin Kapustin (1817-

- 1894) and his World”, Russian History: 133–151.
- Gerd, Lora, Russian Policy in The Orthodox East, The Patriarchate in Constantinople (1878-1914), Published by De Gruyter Open Ltd.
- Grushevoy, A. G. (2019), “Доклад Секретаря» как источник по истории Императорского Православного Палестинского общества в 1905–1909года х” (1905-1909 yılları arası İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti tarihi hakkında bir kaynak olarak Sekreterlik Raporu), <https://cyberleninka.ru/article/n/doklad-sekretarya-kak-istochnik-po-istorii-imperatorskogo-pravoslavnogo-palestinskogo-obschestva-v-1905-1909-godah/viewer> (24.05.2018).
- Grushevoy, A. G. (2015), “ШКОЛЫ И ШКОЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИМПЕРАТОРСКОГО ПРАВОСЛАВНОГО ПАЛЕСТИНСКОГО ОБЩЕСТВА (Востоковедение и востоковеды в идеологии и политической системе Российской империи)”, (İmparatorluk Ortodoks Filistin Cemiyeti Okulları ve Faaliyetleri), http://www.spbiiran.nw.ru/wp-content/uploads/2017/02/grushev_A_G_33-2015.
- Hopwood, Derek (1969), The Russian Presence in Syria and Palestine 1843-1914 (Church and Politics in The Near East), Clarendon Press-Oxford.
- Kane, Eileen M. (2005), “ Pilgrims, Holy Places and the Multi-Confessional Empire under Tsar Nicholas I, 1825-1855”, (A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy).
- Karal, Enver Ziya (1995), Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861) VI.cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kreutz, Andrej (2007), Russia in the Middle East: friend or foe, Westport, Conn. : Praeger Security International.
- L.Murre-van den Berg, Heleen (1999), “The American Board and the Eastern Churches: The 'Nestorian Mission' (1844-1846)”, *Orientalia Christiana Periodica*: 117-138
- McCarthy, Justin (2008), Osmanlı'ya Veda, (Çev.Mehmet Tuncel), Etkileşim Yayınları.
- Hayrettin, Mehmet (1912), “Rusya'nın Şarkta Kilise Siyaseti”, *Sebilürreşad Dergisi*: 32-35
- Mosse, W.E. (1954), “Russia and the Levant, 1856-1862: Grand Duke Constantine Nicolaevich and the Russian Steam Navigation Company”, *The Journal of Modern History*, Vol. 26, No. 1:39-48.
- Özalp, Reşat - Ataunal Aydoğan (1977), Türk Milli Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, Milli Eğitim Basımevi.
- Pacini, Andrea (1998), Christian Communities in the Arab Middle East the Challenge of the Future, Oxford University Press.
- Polat Haydaroğlu, İlknur (1993), Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ocak Yayınları.
- Prousis, Theophilus C. (2005), “Testimonium”, *Mediterranean Historical Review*: 201-206.
- Robson, Laura (2011), Colonialism and Christianity in Mandate Palestine, University of Texas Press.
- “Rusya'nın Suriye'deki nüfuzu”, (1326), *Tearüf-i Müslimin*, cilt: I, sayı: 16:266.

- Shapovalov, M.S. (2016), “ШКОЛЬНОЕ ДЕЛО В КОНТЕКСТЕ ДУХОВНОГО СОПЕРНИЧЕСТВА НА СВЯТОЙ ЗЕМЛЕ В КОНЦЕ XIX В.: ПО МАТЕРИАЛАМ КАНЦЕЛЯРИИ ОБЕР-ПРОКУРОРА СВЯЩЕННОГО СИНОДА”, (19.yüzyıl Sonunda Kutsal Topraklarda Manevi Rekabet Bağlamında Okul İşletmeleri), <https://cyberleninka.ru/article/n/shkolnoe-delo-v-kontekste-duhovnogo-sopernichestva-na-svyatoy-zemle-v-kontse-xix-v-po-materialam-kantselyarii-ober-prokurora-svyaschennogo/viewer> (04.04.2016).
- Stavrou, Theofanis George (1961), “The Russian Imperial Orthodox Palestine Society (1882-1914)”, (Indiana University, Ph.D.).
- Stavrou, Theofanis George (1963), Russian Interests in Palestine 1882-1914, Institute for Balkan Studies.
- Tibawi, A.L.(1966), “Russian Cultural Penetration of Syria-Palestine in The nineteenth century”, Reprinted from The Royal Central Asian Journal, Vol.LII, Parts II and III: 1-32